

s ma sem felhőtlen emlékezettel. De amikor kellett, a II. világháború idején, menedéket adott: a származása miatt fenyegetett feleséggel, Szegedi Borissal itt átvészelhették a nehéz heteket.

Németh László egy, az ötvenes évek elején volt alkotóházbeli együttlét nyomán jegyezte föl naplójában Nagy Lajos oly jellemző mondatát, miszerint „Akárhogy szídom is őket, én hozzájuk tartozom”. Ez az emberiségre vonatkozott, annak küzdő, dolgos, fejét tétován föl-emelő, félve álmódó felére — de visszavetíthetjük a kisközösségre, a szülőfalu népére. Az író igen kedvelte a körkörös modellalkotást: a *Budapest Nagykávéház* (1936) például egyenesen az univerzumból szűkítette vizsgálódását, hozta le a tekintetet a naprendszeren, a glóbuszon, a kontinenseken, Magyarországon, a fővároson keresztül a körüti „kávébarlangra”. Létmodell kívánt lenni az a novellasor is, amely típusában a *Bérházzal* (1931) írható le. Létmodell maga a *Kiskunhalom* is. Apostag (és Tabánitelek) így hát nem csupán szülőhely, fölnevelő vidék, de a földgolyó, az emberi lét egy része, színtere is. *A menekülő emberben* írta: „...nekem mindhalálig, megmásíthatatlanul fontosak...” *Mindhalálig, megmásíthatatlanul...* — a Nagy Lajos-i elkötelezettség e szózatot vezérigéje a szülőfalura és az emberiségre egyszerre értendő. Apostag, a kis település küszködő népének vonásai az emberi nem küszködései felől nézve rajzolódnak ki teljesebben.

MÉREI GYULA

Szekfű Gyula, a nemzetben gondolkodó történész

I.

Szekfű Gyula tanári szobája íróasztalának jobb oldalán az alsó fiókban tartotta elzárva Hitler: *Mein Kampf*ja első kiadását. Így már jóval a hitleri hatalomátvételt megelőzően tisztában volt azzal, hogy ha Németországban a nemzeti szocialisták jutnak hatalomra — mint írta — „nemcsak minket magyarokat, hanem a határain élő kisebb, nem német népeket alacsonyabbrendűségre kárhoztatva, nem teljesjogú emberként, igavonó agronépekké fogja tenni.”¹ Érthető, hogy 1933 óta a magyar nemzet léte miatt érzett, egyre növekvő aggodalom győőrtte.

„Széchenyi korában... az akkori nemzetközi veszedelmek, Oroszország s esetleg a szaporodó és Habsburgtól mindinkább függetlenedő Német Birodalom nem lehettek ránk oly akut jelentőségűek, mint manapság.” „A Habsburg-monarchia szétesésével megsemmisült az a hatalmi apparátus, mely a mi területi integritásunkat és nemzeti tekintélyünket egy nagyhatalom fegyveres erejével és európai súlyával védelmezte, önállásunkat és becsületünket tehát saját erőnkön kívül, mely semmiképp sem egalizálhatja szomszédainkét, ezután már bonyolult és pillanatnyilag változható nemzetközi konstellációk kihasználásával tarthatjuk fenn, amíg csak Európa farkasok országa marad, s úgy látszik, csak most kezd igazán azzá lenni”² — írta 1935-ben, majd így folytatta: „A Duna völgyében helyzetünket nemcsak szomszédaink határozzák meg, hanem azon nagyhatalmak is, melyek a Habsburg-monarchia nagyhatalmi appa-

rátusának széttestével védtelenné vált dunai népek közt hegemon állásra próbáltak szert tenni: Olaszország mellett Német- és Oroszország”, „Úgy a német, mint az orosz hatalommal szomszédiségünkben, számolnunk kell öncélúságunk sokkal súlyosabb megcsönkulásával valaminő formában... mint a Habsburg-monarchia fennállása idején.”³

A hitlerista Németország terjeszkedő politikájától való félelme annál inkább indokolt volt, mivel Gömbös és az utána jövő kormányok egyre szorosabban odaláncolták országukat Hitlerékhez. A két bécsi döntés csak még jobban erősítette nemzetféltő aggodalmát, mert tudatában volt annak, hogy az úgynevezett „területgyarapítás” erősíti Magyarország függését Németországtól. Bethlen Istvánnal egyetértve ellenezte a két bécsi döntés elfogadását amiatt is, mert a magyar nemzet létét fenyegető egyik veszélyt látta abban, hogy „a hitleri uralom ... a magyarok iránti ellenséges érzületének tanújelét adta minden reális érzéket nélkülöző politikájával”, ... „a hazai németségét mint a magyaroknál előkelőbb faj kezelésmódjával és következetes embertelen antiszemitizmusával”⁴ — írta 1955-ben.

A német nemzeti szocialista ideológiával és a különféle hazai biológiai fajelmélet-változatokkal, az ilyen elveket hirdető politikai pártokkal, társadalmi szervezetekkel, egyénekekkel való szembehelyezkedésben — mint ezt már 1934-ben leírta⁵ —, a nemzetféltés mellett egyenértékű szerepet játszott keresztény humanizmusa, amelytől áthatva fokozódó irtózással szerzett tudomást a náciizmus kegyetlenkedéseiről. Előbb egyes német katolikus és protestáns papok, 1939 óta a német megszállókkal részben hazájuk és az üldözöttek védelmében szembeálló lengyel papok, apácák, szerzetesek elhurcolása, megkínzása, sokuk lemészárlása még csak elmélyítette benne a németországi fasizmus és magyarországi szövetségesei, illetve a faji megkülönböztetések terén követői elleni érzéseit.

1941-ben a magyar kormány hadüzenete a Szovjetuniónak és a nyugati szövetséges nagyhatalomnak döntő fordulatot értelt Szekfű Gyulában és egyre több hazafias érzésű magyar értelmiségiben: nőtt a náciellenes értelmiségiek tábora. Szekfű Gyula 1941 szeptemberében mondotta nekem Endrődy Sándor utcai házában, hogy ha a németek a tél beálltaig nem foglalják el Moszkvát, elveszítik a háborút. Ekkorra ismerte fel ugyanezt Bajcsy-Zsilinszky Endre, néhány neves értelmiségi, és más közéleti ember is, míg a náciizmussal szembeforduló értelmiségiek nagyobb részét csak 1943 eseményei döbbsétek rá erre. Ők ettől kezdve jeleztek passzív ellenállásukkal szembenállásukat a hitlerizmussal és a magyar kormányok hivatalos, németbarát politikájával.

Szekfű Gyula a hivatalos politikával szemben belpolitikai okok miatt is ellenzékbe vult, mert a kormányok nem hoztak reformokat, amelyek — mint írja —, lecsillapíthatták volna elsősorban az ország lakosságának többségét alkotó parasztságban felhalmozódott és növekvő elégedetlenséget. A kormányok nem léptettek életbe a munkásság elemi létfeltételeit könnyítő szociális intézkedéseket, nem korlátozták az önálló kisegisztenciák védelmében a nagytőke tevékenységét, nem enyhítették az osztályellentéteket.

Mindenekelőtt a paraszti tömegeknek a harmincas években különösen heves formákban kifejezésre jutott elégedetlensége aggasztotta. Együttértett a paraszti tömegekkel, és földreformot kívánt. 1934 szeptemberében írta le, hogy a világháború óta sokszor foglalkoztak ugyan a földkérdéssel, de mindig csak a termelés folytonosságának, a nemzeti jövedelem alakulásának szempontjából.

„Azonban teljesen háttérbe szorult az a tény, hogy nagy tömege él közöttünk a szegény magyaroknak, akiknek méltánytalan helyzetén ma már nem lehet sem kívándoroltatással, sem iparosítással, nagyvárosba küldéssel segíteni, miként a háború előtt történt, nem marad egyéb hátra, mint a telepítés és ezzel kapcsolatban a földbirtok reformja” ... „ez parancsoló szükségesség és belső zavarok lehetősége nélkül nem halasztható.”⁶ Szekfű a földreformról elmélkedve — mint írja — „magyar nemzeti és egyetemes humanisztikus szempontból ... az ember sorsára gondol”.⁷ Olyan földreformot igényel, amelynek révén — írja „a szegény magyarságnak néhány százezer tehetségesebbje tényleg földhöz juthat, s ezzel a mi földbirtokstruktúránk és társadalmi berendezkedésünk is szélesebb alapokra helyezhető”.⁸ Olyan reformok

időszerűek, amelyek „távol állanak forradalmiságtól vagy bármiféle radikalizmustól; lassú negyedszázadra terjedő átalakulás vonalait rajzolják meg”⁹.

Székfű Gyula egyetértett Matolcsy Mátyásnak az addigiakhoz képest meglehetősen radikális földreform-tervezetével. Matolcsy ugyanis valamennyi 50 kat. holdon felüli birtokot 10—20 kai. hoidas részekre szabdaiva, összesen 3,1 millió kat. holdat kívánt a parasztnak juttatni. Nem titkolta azt sem, hogy reformtervével a szomszéd országok esetleges terjeszkedési szándékainak akart gátat szabni. Azt sem hallgatta el, hogy a birtokos parasztság gyermekeiből értelmiségi fiatalságot remélt nevelni, hogy az így felfrissített középosztályt a nemzet vezetésére alkalmas, képzett, tehetséges gárda lendítse előre. Reformtervét több évtizeden át, lassan, fokozatosan óhajtotta végrehajtani, úgy, hogy a létező társadalom bizonyos fokú átstrukturálása ne veszélyeztesse a létező rendszert és alapjait, és így előzze meg a forradalmi törekvéseket. Földreformtervével bizonyítani kívánta, hogy nincs szükség forradalmi megoldásra, egyáltalán a forradalomra. Székfű Gyula „Előszavából” följebb idézettek tanúsítják egyetértését Matolcsy elképzelésével. Mindössze az egyházi birtok érintetlenül hagyásának óhajával különbözött felfogása Matolcsyétól. Ismeretes, hogy Székfű már a húszas évek elején a parasztságot tartotta a nemzetfenntartó elemnek, annak is főleg jómódú, korszerűen gazdálkodó részét. 1918 és 1919 forradalmi ékkor még olyan mélyen éltek tudatában — negatív előjellel —, hogy a munkásságot nem tekintette nemzetfenntartó elemnek.

Matolcsy tervének pártolása azonban világossá teszi Székfű nézeteinek bizonyos fokú pozitív irányba mutató eltérését az OMGE és a Magyar Gazdák Szövetsége földreform-terveitől, illetve egyes bankok és ipari vállalkozók sokkal mérsékeltbb földjuttató elgondolásaitól.

Széchenyi követőjeként a nemzetiségi kérdésben emberséges nézeteket vallott már jóval a bécsi döntések előtt is. Bethlen István a Pesti Napló 1937. augusztus 20-i számában közzétett írásában elfordult az etnikai elv merev alkalmazásától, és ehelyett a Magyarországgal szomszédos, egymásrautalt népek együttélése formájaként „modern szóval élve föderalisztikus összefogást” javasolt. Székfű Gyula a Szent István Emlékkönyvben 1938-ban megjelent tanulmányában Bethlen ajánlását magáévá téve hozzáfűzte, hogy az megfelel Szent István szellemének. Ennek hangsúlyozásával is szembe kívánta állítani a keresztény humanizmust a náciizmus embertelenségével. Jelentős előrelépés volt ez Székfű Gyula gondolatvilágában korábbi nézeteihez képest a szomszéd népekkel való békés együttélés polgári demokratikus szellemű biztosítása felé. Ettől a szellemtől áthatva kívánta a határokon túl élő magyarok számára is az egyenlő emberi és nemzeti jogokra alapozott életlehetőségek biztosítását.¹⁰

Amiatt is szembenállt a kormányokkal, mert mind a kormányok tagjait, mind igazgatási apparátusukat gyenge minőségűeknek, és emiatt képteleneknek tartotta arra, hogy megmentsek a magyar nemzetet a német „szövetséges” farkasétvágyának mohóságától, valamint az egyre jobban közeledő háborús veszélytől, miközben gyarapodnak a hitlerizmus magyarországi hívei — állapította meg 1936 áprilisában megjelent írásában, majd így folytatta: „Az egykor egységes vezető osztály szerepét játszó mágnási rend atomizálódása már a múlt század óta állandóan megfigyelhető jelenség, párja a középnemesség szétporladásának, s mindkét jelenséget az teszi számunkra nemzeti szempontból tragikussá, hogy a szolgálatot előbb mondták fel, semmint utódok megjelentek volna munkájuk végzésére a hazai tájakon.” Azóta sem sikerült olyan szellemi elitet felnevelni, amely az elpusztult középnemesi vezetőréteg helyére lépve független középosztályként töltse be annak rendeltetését.¹¹

A nemzet fennmaradásának biztosítását abban látta, ha sikerül „a korábbi vezető osztályok maradványainak felhasználásával népünk polgári társadalmából és más felemelkedő rétegekből új elitet alakítani, melynek jellemzője tudás, szakismeret és nemzeti műveltség”.¹² Öt évvel később, 1941 márciusában — a népek változatlan, örök jellemvonásairól szóló téves ideológiától még nem mentesen ugyan, de már polgári demokratikus szellemtől áthatva — úgy vélte, hogy a parasztság soraiból kerülhet ki a vezetésre alkalmas réteg, amely „gyökeres magyarságánál, ősi józan, mérsékelt ösztönénél s idegrohamoktól nem zavart türelmességénél fogva folytatni tudja a letűnt középnemesség bölcs politikáját”.¹³

Alig néhány hónap elteltével, miután a kibontakozóban levő magyar függetlenségi mozgalom már kapcsolatot tudott létesíteni vele, kiszélesítette a nemzet vezetésére és fenntartására hivatottak körét. 1941 nyarán, még augusztus előtt fejtette ki a Magyar Nemzet című napilapban, hogy a háború után önálló, szabadon fejlődő országunkban a dolgozó osztályoknak lehetőségük lesz történelmi szerepük, hivatásuk betöltésére, az új korszak békés alkotómunkája alapköveinek lerakására.¹⁴ Nem sokkal ezt követően pedig már — szintén a Magyar Nemzetben — arról írt, hogy „a munkásság és a parasztság társadalmi felemelkedése a polgárság mellé” elválaszthatatlan a magyar szabadság kérdésétől.¹⁵ Ezután következett a Népszava 1941. karácsonyi számában megjelent írása, 1942-ben részvétele a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulásában, tanúvallomása Schönherz Zoltán perében annak bizonyságaként, hogy immár kész volt a haladó polgári elemek, főként az értelmiségiek mellett a munkásosztállyal és pártjaival az antifasiszta együttműködésre, ekkor még azzal a céllal, hogy Eötvös József és Szalay László reformprogramját segítsen megvalósítani a kor követelményeinek megfelelően a független, szabad Magyarországon. 1942-ben írta le Szekfű egyik cikkében, hogy „az ipari és agrármunkásság a függetlenségi harcban a nemzeti hagyományok követője lesz, olyan magyarokat utánozand, akik valamikor koruk társadalmi berendezésétől forradalmi hévvel fordultak el, de sohasem tagadták meg az ezeréves nemzetet, s annak függetlenségéért harcoló vitézi múltját”.¹⁶

II.

Szekfű Gyulát, aki a nácik és a nyilasok elől bujkálni kényszerült és egyik barátjától a másikhoz, egyik kolostorból a másikba menekült, a budai hegyvidék egyik kolostorában érte a felszabadulás teljesen lerongyolódva, súlyosan leromlott egészségi állapotban. Amikor a Lónyay utcában rokonai által rendelkezésére bocsátott ideiglenes lakásában nélkülözések közepette ismét dolgozni kezdett, az önkínzásig menő lelkiismeretfurdalás töltötte el amiatt, hogy a nemzet útját vesztette, és hogy az antifasiszta, demokratikus gondolkodású értelmiségnek nem volt ereje arra, hogy idejében kijelölje a követendő helyes utat. Az antifasiszta, demokratikus értelmiséget kollektíve teszi felelőssé — magát sem kivéve — amiatt, mert nem léptek fel kellő hatékonyssággal, nem mozgósították a népet a fasizmussal szemben. „Mindnyájan felelősek vagyunk valamilyen módon, mert mindnyájan tagjai vagyunk az útja vesztett nemzetnek, és egyikünknek sem volt elég ereje ahhoz, hogy az utat még idején megjelölje és a népet a dzsungelből, amellyé tették az országot, idejében kivezesse” — írta 1945 májusának közepén, majd így folytatta: „végeképp el kell hagynunk a szörnyű tájakra vezető utat s egészen új ösvényekre kell térnünk”. „A tegnapi útvesztés katasztrófába vitt, s abból isteni ajándék, hogy lassan kigázolhatunk, még egy útvesztés katasztrófájából nincs többé menekülés” — vonta le a tanulságot.¹⁷

A felszabadulás élménye, a földosztás, a népi forradalmi szervek létrejötte, az újjáépítés lendülete, az első demokratikus választások, a koalíciós kormány megalakulása, a Magyar Nemzeti Bank állami ellenőrzés alá vétele (1946. május), a szénbányák államosítása (1946. június 26.), a legnagyobb nehézipari üzemek állami kezelésbe vétele (1946. nov. 26-i rendelet alapján december elsejétől végrehajtva), a Szovjetunió sokoldalú segítsége az ország talpraállításához, nem utolsósorban moszkvai nagykövetsége során szerzett közvetlen tapasztalatai a Szovjetunió kormányának Magyarországgal kapcsolatos politikájáról és annak indítékairól, a moszkvai lakosság életkörülményeivel való megismerkedése, mind arra ösztönözték, hogy tovább lépjen 1941-ben elkezdett útján. Most már azt is felismerte, hogy a magyar történelemből lényeges európai korszakok estek ki „és lehetetlenség száz esztendő múltával Széchenyi magángazdasági rendszerét, Szalay—Eötvösök demokráciáját elővarázsolni”.

„Az ország immár nem haladhat a reform nyugodtabb útján, mert — a történelmi előzményekből folyóan — az időben foganatosított reformok híján jött a forradalom, melynek

sodrásban élünk, és amelynek hatása alatt kell kialakítanunk életünk új formáit.”¹⁸ „Ezek az új formák erősen el fognak térni a nyugatitól és egyfajta »keleti« demokrácia típusaként inkább azokhoz fognak hasonlítani, melyek szomszédainknál valósulnak meg a nagy szomszéd, a Szovjetunió közelségében. A kormánynak az imént jelzett forradalmi intézkedései, nemkülönben — Szekfű szavaival — a társadalmi egyenlősítés felé haladása eddig is mutatják az új formákat... A parlament egész mechanizmusa sem oly lényeges kérdés — vélte Szekfű — mint az, hogy a társadalmi igazságosságnak megfelelően felemelkedjék azok életszínvonala, akik alul voltak és mindig alul maradtak. A forradalom *közben*, ahol most vagyunk, nem kívánhatjuk előre látni a fejlődés végpontját, de itt vannak a még megoldatlan kérdések és nem csukhatjuk be előttük szemünket.”¹⁹

Hangsúlyozta, hogy forradalom nem a marxista értelmezés szerinti átalakulást érti, hanem a nálunk elakadt evolúció ellenétét, a hirtelen, gyors változást, amely „nem feltétlenül véresen, barrikádokon folyik”, de „az átalakulás előzményektől megszabott és szaggatott útjében ma megnyilatkozik”²⁰ — írta 1947-ben.

Az új hatalomnak, a forradalomnak az elkezdett úton továbbviteléhez új vezetésre van szüksége, hiszen a forradalmi folyamat során olyan „új társadalmi osztályok jelentkeztek, amelyeknek eddig nem volt szavuk az ország irányításában”. Sorra véve a régi vezetőrétegeket, megállapítja, hogy azok közül csak az aktív és passzív ellenállásban résztvevő értelmiségnek van helye a politikai vezetésben. Majd így folytatja: „Végignézve mindezeket az osztályokat, marad az ipari munkásság és a vidéki parasztság. A dolgok logikája szerint a hatalomnak a forradalom útján az ő kezükbe kellett esnie.”²¹ „Az ipari munkásság egészében érezte és bizonyította, hogy »e kívül nincsen számodra hely« ”.²² A parasztság a földosztás révén megkapta ami neki járt, és helyreállt életszínvonalának biztonsága.²³ „Az új élet egyedül az infláció alatt is önfeláldozóan dolgozó munkásságnak köszönhető, amely ezzel a magatartásával bebizonyította hazafiasságát, és jogot szerzett az új élet irányítására és hatékony ellenőrzésére.”²⁴

Szekfű Gyula határozottan szembeszáll a szabadságfogalom nyugati típusú elvont, a valóságban — mint írja — sohasem létező elvével és ennek magyarországi bevezetését követelő hazai és külföldi szószólóival.²⁵ Úgy vélte: fontosabb az emberek egyenlősége „mert tömegével kell elmaradottságot és sérelmek emlékeit megszüntetni”. „Az a lényeges, hogy senki se zavarja felelőtlen módon az országnak szociálisabb szellemű rekonstrukcióját, mint amilyen szellemű ezelőtt volt.” „Azt hiszem, hogy erre a felépítésre az ország népe összehozható lenne... ha e népnek nemcsak mindig a pártok beszélnek. Magyarország a forradalom mai, munkás- és parasztvezetésű formájában a függő kérdések elintézése után, gazdagabb és boldogabb ország lehet, mint bármikor előbb”²⁷ — írta, majd kifejtette, hogy a még rendezést igénylő kérdések közé tartozik az üzemi bizottságok és a szakszervezetek feladatkörének pontosabb körülhatárolása, az üzemi alkotmány létrehozása, a paraszti feladatok jobb tudatosítása, a helyi közigazgatás reformja, megannyi feltételként a tervszerű gazdálkodás felé való további haladásnak.²⁸

Az értelmiségnek az új rendben elfoglalandó helyéről szólva jelzi, hogy számítani lehet a haladó polgári értelmiségre, amely melegen támogatta a földosztást, helyeselte a tőkés vállalkozásokat korlátozó intézkedéseket, a munkások állásfoglalását a tőkésekkel szemben.²⁹ Az értelmiségnek méltóképpen ki kell vennie a részét az új rend építéséből, és ehhez elengedhetetlenül szükséges „a kultúrában ugyancsak az egyenlősítés az alsóbb fokokon, fent a tehetéseeknek a származásra való tekintet nélküli kiválasztása. Mindez ma még nem jelenti a tényleges valóságban a forradalom céljait helyeslő értelmiség lényegesebb anyagi felemelkedését, aminek azonban előbb-utóbb meg kell történnie”³⁰ — fejtegeti Szekfű Gyula.

A magyarországi forradalmi átalakulásnak lényeges tényezője, hogy a magyar nép szabadon alakíthatja sorsát. A nyugati szövetségesek a jaltai egyezményben elismerték a Szovjetunióknak azt az igényét, hogy „nyugati határain állandó békét teremtsen és ennek érdekében hatalomra segítse a békeszerető, nem imperialista, nem fasiszta tömegeket”³¹ — állapította meg Szekfű tényszerűen.

Élete végéig nem tudott ugyan szakítani a rankei koncepcióval, amely szerint a kis nemzetek csakis valamely nagyhatalom védőszárnyai alatt maradhatnak fenn, ámde a Szovjetunióval kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozta, hogy — a náci Németországgal ellentétben — nem veszélyezteti a vele szomszédos kis államokat és népeket, bár társadalmi, gazdasági, politikai helyzetének objektív alakulása hat a szomszédos kis államokra is. Ugyanakkor — megítélése szerint — a magyar nemzet fennmaradása szempontjából fontosak „a Szovjetunióval való minél szorosabb és őszintébb kapcsolatok, a békeszerződéstől megparancsoltakon túl is, hiszen ez a nagy szomszéd gazdasági életünknek amúgy is természetes kiegészítője. A Szovjetunió békerendszerétől védve és abba beilleszkedve érhetjük el benn és künn annyi időn át nélkülözött egyensúlyunkat és azt a harmóniát, mely egyszer létre fog jönni ember és ember, nép és nép, kis és nagy országok között.”³² Ismételten óvta a nemzetet féltő, demokratikus gondolkodású embereket a belső és külső szovjetellenes álláspontok elfogadásától.³³

A szomszédos kis országokkal élénk kapcsolatok fenntartását szorgalmazta. Az egyetlen kívánság velük kapcsolatban az ott élő magyarok állampolgári jogainak tisztességes megadása és emberies bánásmód velük.³⁴

Szekfű Gyula — mint maga írja — „jellegzetesen polgári életet élt, individualista volt”, de olyan polgári értelmiségi, akit nemzetének fennmaradása miatt érzett aggodalma, szociális tartalmú keresztény humanizmusa, hazafisága a történeti valóság felismerése nyomán arra készítetett, hogy fokozatosan szakítson korábbi nézeteivel, és a volt uralkodó osztályok oldaláról a nép mellé álljon. Sőt, mivel a forradalmat még nem látta befejezottnak, a szociális tartalmú társadalmi demokratizmus továbbfejlesztése irányába mutató úton előrelépést igényelt és — mint erre már az előzőkben utalás történt —, több vonatkozásban jelezte, hogy ennek érdekében milyen további intézkedéseket tart szükségesnek ahhoz, hogy ezek eredményeként valamikor majd létrejöjjön az emberek közötti harmónia. Életútja ebből a szempontból is tanulságos — több vonatkozásban máig szóló érvényességgel.

JEGYZETEK

¹ *Szekfű Gyula: Az értelmiségiek átállása a felszabadulás idején. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből.)* Bp. 1955. 285. o.

² *A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Kiválogatta és bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta Szekfű Gyula. Révai Kiadó (1935).*

³ 26—27. o.

⁴ *Szekfű: Az értelmiség átállása...* 285. o.

⁵ *Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik.* Bp. 1934. 475—485. o.

⁶ *Matolcsy Mátyás: Az új földreform munkaterve (1934). Előszó Szekfű Gyulától. Az idézet a 2—3. oldalon van.*

⁷ Uo. 2. o.

⁸ Uo. 3. o.

⁹ Uo.

¹⁰ *A mai Széchenyi.* 25. o. utolsó bekezdése.

¹¹ *Szekfű Gyula: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. Magyar Szemle, 1936. április.*

¹² Uo.

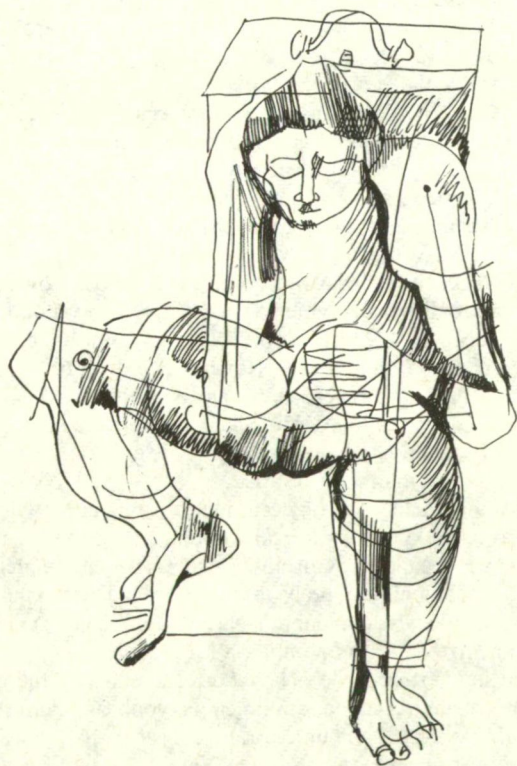
¹³ *Magyar Nemzet, 1941. március 2.*

¹⁴ *Kállai Gyula: Út és cél. Népszava, 1941. aug. 24-i számában megjelent cikkében utal Szekfű írására! A cikket újra kiadta Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. Kossuth Kiadó, 1965. című kötetében. A Szekfű-írára utalás a 280. oldalon található.*

¹⁵ *Kállai Gyula: A felemelkedés útja című írásában idézi. A cikk eredetileg a *Petőfi útján* című kötetben Bp. 1942. jelent meg. Újra kiadva *Kállai: i.m. 283. o.**

¹⁶ *Szekfű Gyulának az az írása, amelyben az idézet fellelhető, a *Petőfi útján* című kötetben került publikálásra. Szó szerint idézi *Kállai: i.m. 280. o.**

- 17 Szekfű Gyula: Keserű tanulság. Világ, 1945. május 14.
18 Szekfű Gyula: Forradalom után. Cserépfalvi (1947) 201. o.
19 Uo. 202. o.
20 Uo. 8—9. o.
21 Uo. 105. o.
22 Uo. 111. o.
23 Uo.
24 Uo.
25 Uo. 129. o.
26 Uo. 202. o.
27 Uo.
28 Uo.
29 Uo.
30 Az értelmiség átállása... 287—288. o.
31 Forradalom után 203. o.
32 88—89, 167—168. 175. o.
33 121, 203. o.
34 84. o.

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA